

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Kış ve Yaz Dönemlerinde, Yılda İki Kez Yayınlanan
Uluslar Arası Hakemli Bir Dergidir.

KONYA ÖZEL SAYISI

Sayı 5/ Kış

Konya - 2008

KONYALI BİR HEKİM, HACI PAŞA

Prof. Dr. Esin Kâhya *

Özet: Hacı Paşa on dördüncü yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda yaşamış yaşamış hekimlerdendir. O Konya'da eğitimini yapmış ve daha sonra Mısır'da Kahire'de eğitimini tamamlamıştır. O tıp, felsefe ve dini bilimlerle ilgilenmiştir.

O tıpla ilgili birçok eser kalem almıştır. Ancak bunlardan en bilinenlerinden birisi *Şifa el-Eskam ve Deva el-Alam*'dir. Eserde o bütün hastalıklarla ilgili bilgi vermiştir. Eserde ilginç olan açıklamalardan birisi mumyalama ile ilgilidir.

Onun diğer bir önemli eseri *Müntehab-ı Şifa*'dır. Eserde uroloji ve deri hastalıklarıyla ilgili ilginç açıklama vermiştir.

Anahtar Kelimeler: mumyalama, göz hastalıkları, *Şifa el-Eskam*, uroloji, deri hastalıkları

HADJI PASHA, A KONAVİ PHYSICIAN

Abstract: Hadji Pasha lived in the Ottoman Empire in the fourteenth century. He educated in Konia and then he went to Egypt and completed his training in Cairo. He was interested in medicine, philosophy and religious sciences. He wrote his work mostly in Turkish.

He wrote several works on medicine, but one of his well known one was *Şifa el-Eskam ve Deva el-Alam*. He gave knowledge about the whole diseases. He also gave information about the mummification.

His other important medical work was *Müntehab-ı Şifa*. In this work he gave interesting explanation about the urology and also about the diseases of the skin.

Key words:

Siyasi olarak bakıldığında on dördüncü yüzyılda Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı Türk beyliklerinin hâkim olduğu belirlenir. Bunlardan kültür ve bilimsel faaliyetler açısından zengin olan belli başlı beylikler arasında, Aydınoğulları, Karamanoğulları ve Germiyanogulları gibi beylikler vardır.

* Emekli Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Bizans ise İstanbul ve küçük bir bölgede hâkimiyetini sürdürmektedir. Bu dönemde Konya adeta bir kültür merkezi niteliğini taşımaktadır. Mevlana ile birlikte ayrı bir önem kazanmış olan Konya, birçok düşünürün burada yetiştiği ve burada hizmet verdiği bir yer haline gelmiştir.

On dördüncü yüzyılda yaşamış olan bilim ve düşün adamlarından birisi Hacı Paşa adıyla ün yapmış olan Celaleddin Hızır'dır. O Konya'da doğmuş, daha sonra Aydın'a gitmiştir. Bundan dolayı o daha çok Aydınlı olarak tanınmıştır. Ancak her ne kadar Aydınî lakabını severek kullansa da, Ekmeleddin el-Babertî'nin *Tuhfetü'l-Ebrar fi Şerh-i Meşariki'l-Envar*¹ adlı eserinin ferağ kayıtlarında belirtilmiş olduğu gibi ve kendi *Mecmua el-Envar fi Cemi' il-Esrar* adlı eserinin mukaddimesinde de belirtmiş olduğu gibi onun asıl doğum yeri Konya'dır.²

Hacı Paşa eğitim için Kahire'ye gitmiştir. Hanefî hukuku âlimlerinden Ekmeleddin Babertî'nin öğrencisi olmuştur. Onun Mısır'daki yakı arkadaşları arasında dönemin önemli düşünürlerinden Molla Fenari, şair Ahmedî ve Seyyid Şerîf el-Cürcanî de bulunmaktadır. Onların mantık öğretmeni Mübarek Şah'tır.

Hacı Paşa Mısırda bulunduğu sırada hastalanmış ve bu yüzden sadece dinî bilimlerle ilgilenmemiş aynı zamanda tıp bilimi ile de yakından ilgilenmiştir. Mısırda o bu konuda Cemaleddin İbnü'l-Şevbekî'den ders almıştır. Daha sonra orada el-Mansuriyye Hastanesinde baş hekim olarak görev yaptığı kaydedilmektedir.

Bilindiği gibi bu bölgede hâkim olan Aydınogullarının Beylerinden Mehmet Bey de tıp bilimine büyük önem vermiştir. Hatta onun bazı tıp eserlerinin Arapçadan Türkçeye çevrilmesinde önderlik ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında meşhur zoolog Demirî'nin *Hayat el-Hayevan* adlı eseri de vardır. Dil olarak ele alındığında günümüze göre çok daha temiz bir Türkçe ile bu çevirilerin yapıldığını belirliyoruz. Aydınogullarından İsa Bey ise Hacı Paşa'yı desteklemiştir. Onun Mısır'dan Ayasuluk'a döndüğünü ve İsa Bey için *Şerhü'l-Tavali el-Envar* ve *Şifa el-Eskam* adlı eserlerini kaleme aldığını görüyoruz. İsa Bey'in daveti üzerine Aydın'a giden Hacı Paşa onun tarafında Ayasuluk (Selçuk) kadısı olarak atanmıştır. Bu arada Birgi medresesinde hoca olarak da görev yapmıştır. Onun asıl adı Celaleddin Hızır olup, Aydınoglu İsa Bey tarafından ona Hacı Paşa unvanı verilmiş ve o da bu unvanı severek kullanmıştır.

¹ Beyazıt Umumi, 1132.

² *Hediyetü'l-Arifin*, c.1, s.345.

Hacı Paşa Aydınoğlu İsa Bey'in ölümü ile ortaya çıkan siyasi karışıklık yüzünden Konya'ya dönmek zorunda kalmıştır. Hayatın bu dönemi hakkında pek bilgi yoktur. Hacı Paşa 1422 yılında doğduğu kent olan Birgi'de ölmüş ve orada gömülmüştür.

Hacı Paşa'nın dinle ilgili olarak *Kuran'ı Kerim*'in geniş bir tefsiri olan (*Mecmuau'l-Envar fi Cem'i'l-Esrar*) adlı bir eseri vardır.³ Eserin başında bilim ve alimlerle ilgili hadis ve ayetler ve açıklamalarıyla ilgili bir kısım bulunmaktadır. Yine onun tıp dışındaki eserleri arasında *Şerhu'l-Levahimi'l-Esrar fi Şerh-i Metali'l-Envar*,⁴ *Şerhü'l-Tevali'l-Envar fi İlmi'l-Kelam*⁵ ve *Kitabü De'bi's-Salihin*⁶ sayılabilir.

Burada kısaca onun tıpla ilgili çalışmalarını ele alıp kısaca değerlendirelim. O eserlerini, Arapça ve Türkçe olarak kaleme almıştır. İlginçtir ki, Osmanlı Devletinde kaleme alınmış olan tıp eserlerinin genellikle Türkçe kaleme alındığı görülmektedir. Onunla hem zaman olan ve daha çok dini kitaplarıyla tanınan Cemaleddin Aksarayi ve Davud el-Antaki'nin dışında Osmanlı hekimleri yazı dili olarak Türkçeyi tercih etmişlerdir. Genellikle de eserlerinin mukaddime kısmında eserlerini neden Türkçe olarak kaleme aldıklarını '*herkesin rahatlıkla okuyabilmeleri için*' şeklinde bir açıklama koymuşlardır. Ancak Türkçe terminolojinin yanı sıra Arapça ve zaman zaman da Farsça terimler de kullanmışlardır. Şüphesiz on dört ve on beşinci yüzyılda yazılmış olan kitapların Türkçeleri ve içerdikleri terminoloji açısından son derecede ilginçtir. Biz bu eserlerde fevkalade güzel Türkçe tıbbi terminolojiyle karşılaşmaktayız.

Hacı Paşa'nın kaleme aldığı tıp eserlerinden ikisi Türkçe olarak kaleme alınmıştır; diğerleri Arapçadır. Onun eserlerinden *et-Ta'lim fi İlmi'l-Tıbb* adlı eseri Arapça'dır. Bu eserini yazar Kahire'de yazmıştır. Eserin mukaddimesinde vermiş olduğu açıklamalara göre eser 1370 yılında tamamlanmıştır.⁷ Eser İslam Dünyasının belli başlı hekimlerinin eserlerinden de yararlanmak suretiyle hazırlanmıştır. Burada adı geçen hekimler arasında Galen, Hippokrates, İbn Sina, Necibüdin Semerkandi, İbn Nefis gibi otoritelerin adları da bulunmaktadır.

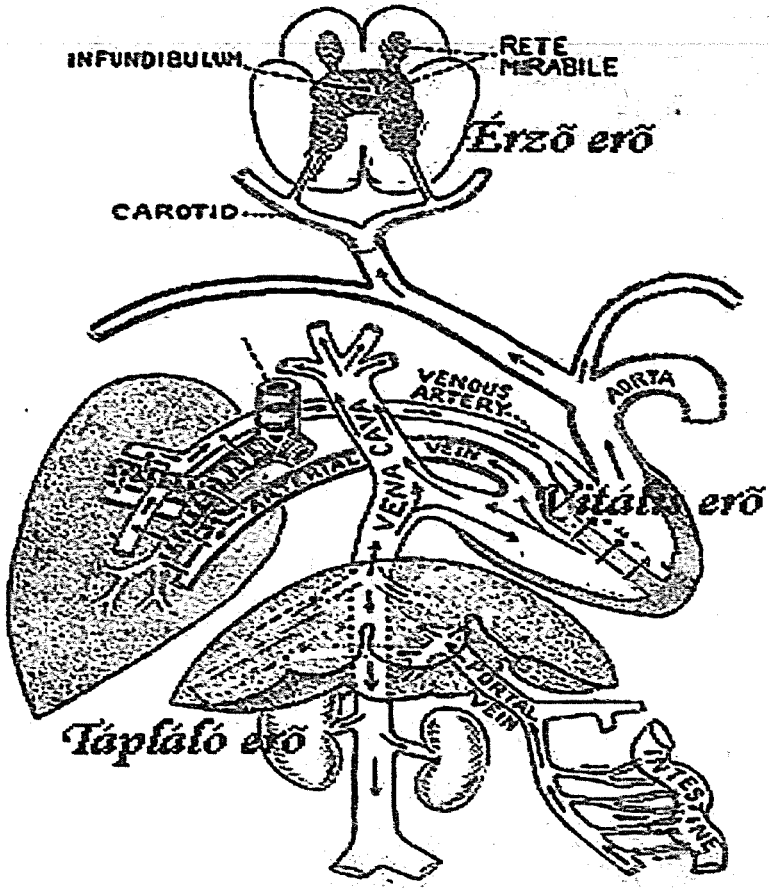
³ Süleymaniye, Carullah Efendi 94.

⁴ Süleymaniye, Mahmud Paşa 315.

⁵ Millet, Ali Emiri 1272.

⁶ Selim Ağa 79/2.

⁷ Eserin nüshaları: Süleymaniye, Turhan Sultan 258/1; Topkapı, III. Ahmed 1947.

Eser 4 kısımdan meydana gelmiştir İlk kısımda genel tıp bilgileri verilmektedir: diğer tıp eserlerinde de rastlandığı gibi, humoral teori kısaca açıklanmaktadır. İkinci kısımda ise yine diğer tıp kitaplarında da olduğu gibi, yiyecek, içecekler hakkında bilgi verilir. Yine bu kısımda basit ilaçlar; onların nerelerde kullanılabileceği ve özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Eserin üçüncü kısmı organ hastalıkları hakkında bilgi vardır. Burada hastalıklar, baş hastalıklarından başlayarak ayaklara doğru inen bir sıra dâhilinde ele alınmıştır. Eserin dördüncü ve son kısmı bulaşıcı hastalıklar ve cerrahi müdahale gerektiren hastalıklara ayrılmıştır. Bulaşıcı hastalıklar arasında cüzam ve veba gibi ateşli hastalıkların arazları ve tedavileri hakkında bilgi verilmektedir. Eserin ilginç yanlarından birisi eserin sonuna ilave edilmiş olan vasiyet adı altında verilen açıklamalardır. Günümüzde tıbbi etik adı altında söz konusu edilen bir hekimin nasıl davranması gerektiği konusundaki açıklamalarını burada vermektedir.

Hacı Paşa'nın diğeri bir eseri yine Kahire'de kaleme aldığı *el-Feride fi Zikr'l-Agdiye*'dir.⁸ Yazar eseri 1370 yılında kaleme almıştır. Eser adından da anlaşılacağı gibi yararlı yiyecek ve içeceklerden bahseder. Daha çok günlük hayata yönelik olup, besin maddelerinin nasıl tüketileceği konusunda bilgi verir. Eser üç kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısımda, daha önceki eserde de olduğu gibi genel tıp bilgileri verilir. İkinci kısımda yiyecek ve içeceklerin özellikleri anlatılır ve son kısımda ise hastalıklar ve hangi ilaçların onlara iyi geldiği belirtilmektedir. Eser ilk kitabın adeta bir özeti niteliğini taşımaktadır.

Hacı Paşa'nın burada söz konusu edeceğimiz üçüncü kitabı meşhur eseri *Şifa*'dır. Eserin tam adı *Şifa el-Eskam ve Deva el-Alam* adını taşır. Eser Aydın'da kaleme alınmıştır. Yazarın en bilinen kitabı olup, bu eser de Arapça olarak yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi 1380'dir. Yazar eserini Ayasuluk'ta tamamladığını kaydetmektedir. Eser Aydınolu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Eserin çok sayıda nüshası bulunmaktadır.⁹ Eser beş makale üzerine telif edilmiştir. Birinci makalede teorik tıp denen konularında bilgi verilmektedir. Yazar ilkin tıbbi teorik ve pratik tıp olarak ayırmaktadır. Teorik tıp, humoral teori ve her bir organın ne gibi mizaçları olduğu ve hastalık durumunda ne gibi değişimler gösterebileceğini açıklamaktadır. İkinci makale, basit ilaçlara ayrılmıştır. Bu kısımda özellikle İbn Sina'nın el-Kanun adlı eseriyle İbn Baytar'ın basit ilaçlarla ilgili eserinden büyük ölçüde yararlandığı belirlenmektedir. Üçüncü makale ise sistem hastalıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi içerir.

Burada baş hastalıklarından başlayarak her bir organın hastalıkları ayrıntılı olarak verilmektedir. Örneğin baş hastalıklarıyla ilgili olarak baş hastalıkları arasında beyin, göz ve kulak hastalıkları; göz hastalıkları ile olarak ise yakın ve uzağı görememe, vb. göz hastalıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Hacı Paşa dördüncü makalesinde bütün vücudu ilgilendiren hastalıkları anlatır. Bunlar arasında ateşli hastalıklar, yani hummalar üzerinde durulmaktadır. Bulaşıcı hastalıklardan, örneğin, cüzam, veba gibi hastalıklar ile ilgili bilgi verilmektedir. Ancak onların yanı sıra kuduzdan da söz edilmesi ilginçtir.

Yine bu kısımda yazar bazı cerrahi müdahale gerektiren hastalıklardan söz etmektedir. Bunlar arasında bazı göz ameliyatlarının yanı sıra (örneğin katarakt ameliyatı gibi), bazı ırlar, şişler ve mesane taşlarında uygulanan cerrahi tedavi konusunda bilgi verilmektedir. Yine bu kısımda kırık çıkık gibi

⁸ Süleymaniye, Turhan Sultan 258/2

⁹ Eseri nüshalarından birisi Topkapı, III. Ahmed 2070'de bulunmaktadır.

iskelet sistemi ile ilgili bazı problemlerin çözümü ile ilgili açıklamalar da sunulmaktadır.

- 14 -

The structure of the muscles is shown by the following diagram: -

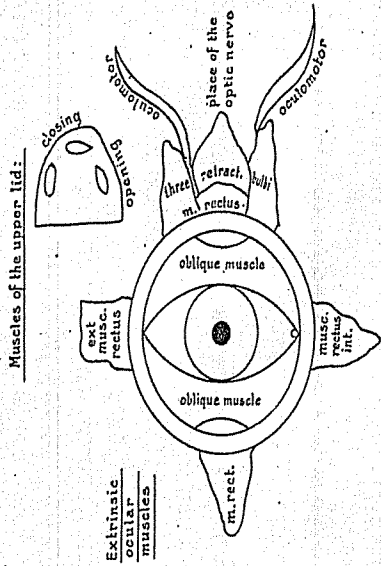

FIG. 1.

- 15 -

11.—The Second Treatise on the Nature and Uses of the Brain (1).

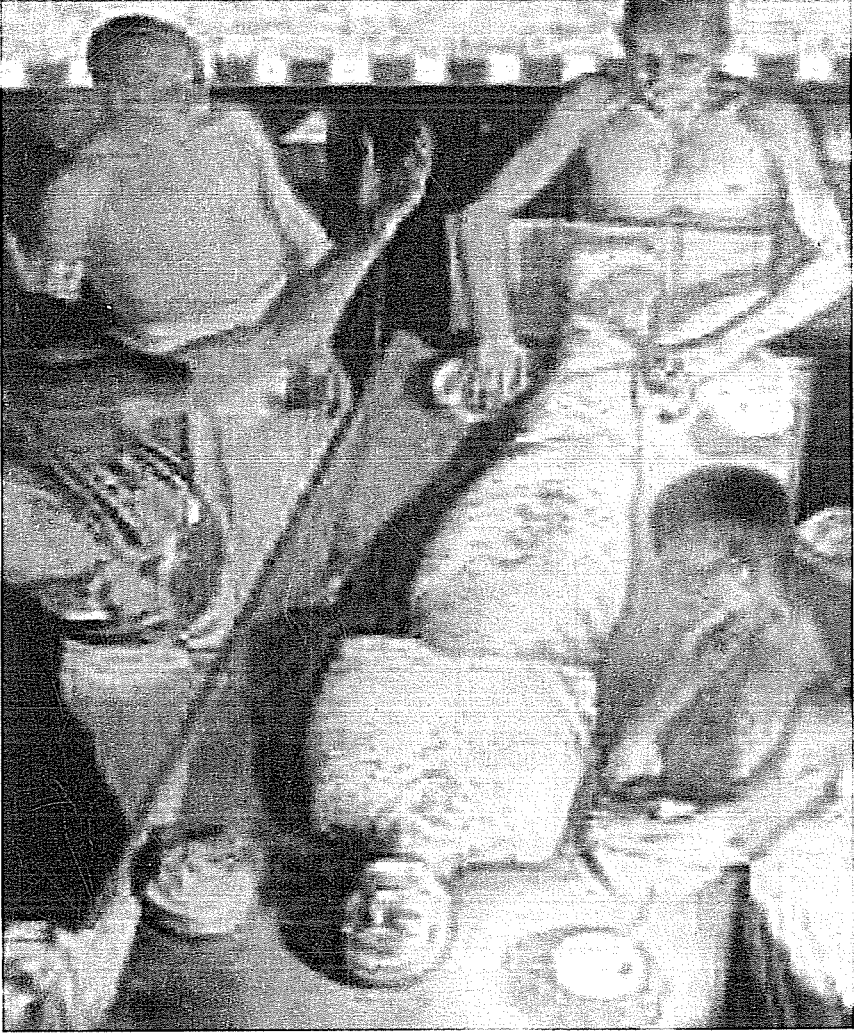
He who wishes to know the nature of the eye must necessarily be informed as to the nature of the brain, as it (the eye) has its origin in it (the brain), and as the end of its activity returns to it (the brain). Now one learns the nature of a thing either by its definition or by the distinctive properties which are peculiar to it. Therefore it is important for us to know what the definition of the brain is, and what are the conditions peculiar to it. We say: Every organ is distinguished by two peculiarities and defined by two definitions, one concerning its element, i.e. its nature, the other its kind, i.e. its function and use. And so the brain is likewise distinguished by two peculiarities, that is to say defined by two definitions. The first, as we have already mentioned, resulting from its nature, is as follows: the brain is a cold organ, the coldest and most humid of all the organs of the body. The other definition resulting from its function and its indispensable character is as follows: the brain is the source of perception, of voluntary movement and of the will. These two definitions are peculiar to the brain and to no other organ. Concerning the first definition that the brain is the coldest and most humid of the organs of the body, there is no organ which has (this) in common with the brain, for there is no organ in the body which is colder and more humid than it (the brain), and this for the reason which I shall tell you after explaining the function of the brain. As for the second definition, which says that the brain is the source of perception, voluntary movement and the will, it likewise bears no reference to any organ other than the brain. For the brain performs its functions in two ways, either through the medium of an organ or by itself without the aid of an organ. The functions which it performs through an organ are those of perception and voluntary movement, and the organs

(1) This chapter follows at first Galen's *De Usu Partium I. VIII c. 6, 9, 10, 11.* (ed. Kühn, vol. III, p. 236), ed. Heilmreich, vol. I, p. 461, foll.

Bu kısımda ayrıca estetikle ilgili bilgiler de verilmiştir. Örneğin saç dökülmesi, saç bakımı, deri ile ilgili bazı problemlerde uygulanması gereken tedaviler de verilmektedir.

İlginçtir ki yine bu kısımda mumyalama konusunda da bilgi vardır. O dönemde yapılan savaşlarda ölüünün bir yerden diğerine taşınması sorun yaratmaktaydı. Örneğin Amasya'da da İhanlılardan kalma mumyalanmış

cesetler bulunmuştur. Savaş sırasında ölenler bir yerden diğerine götürülebilmesi için iç organları çıkarılıp tahnit edilerek, daha sonra istenilen yere götürülmekteydi. Nitekim aynı usul Osmanlılarda da uygulanmıştır. Bu tip uygulanan mumyalamaya güzel bir örnek ise Zigetvar savaşında ölen Kanuni'nin iç organlarının çıkarılıp oraya gömülmesi ve tahnit edilerek İstanbul'a getirilmesi gösterilebilir. Bu eserde de, mumyalama ile ilgili bilgi verilmektedir.

Ayrıca bu eserde de daha önce kaleme aldığı eserlerinde de rastlandığı üzere doktor-hasta ilişkisi, hastaya hekimin nasıl muamele etmesi gerektiği ve iyi bir hekimin özelliklerini vermektedir.

Eserin son kısmı, İbn Sina'nın *el-Kanun* adlı eserinde de görüldüğü üzere, akrabadin diye anılan kısımdır. Burada çeşitli ilaç reçeteleri ayrıntılı olarak açıklanmakta, kullanıldığı hastalıklar, dozları ve hazırlanışları hakkında bilgi verilmektedir.

Onun bir başka tıp eseri *el-Usul-ü. Hams'e* dir.¹⁰ Eser 1388'de Ayasulug'da kaleme alınmıştır. Genel sağlık kuralları konusunda bilgi veren bu eser aslında *Şifa ül-Eskam* adlı eserini, deyim yerinde ise adeta bir özeti niteliğindedir. Bu eser *el-Kümmeiyü'l-Celali ve Künnâşetü'l-Celal* diye de adlandırılmıştır.¹¹ Eser Hacı Paşa'nın diğer eserlerine göre daha kısadır.

¹⁰ Eserin Manisa Halk Kütüphanesinde 57 numarada bir nüshası vardır. Ayrıca Topkapı, III. Ahmed 2050'de de bir nüshası vardır.

¹¹ *Osmanlı Müellifleri*, c.3, s. 213.

Hacı Paşa'nın bir başka eseri de *Teshil*'dir.¹² 1408 yılında tamamlanmıştır. Bu eser de, genellikle, *Şifa*'da verilen açıklamalara benzerlik göstermektedir. Eser Sabuncuoğlu'nun öğrencisi Muhiddin Mehi tarafından şiir haline getirilmiştir ve *Müfid* adıyla kaleme alınmıştır (1467). Ayrıca *Nazm-ı Teshil* adıyla ve muhtemelen Sabuncuoğlu tarafından kaleme alınmış bir nüshası daha vardır.¹³

Hacı Paşa'nın Türkçe tıp eserlerinden birisi *Müntehab-ı Şifa*'dır.¹⁴ Eserin ana planı *Şifa el-Eskam*'la aşağı yukarı aynıdır. Bazı tıp tarihçilerine göre, eser *Şifa* olarak bilinen eserin özeti mahiyetindedir. Bu kitap Anadolu'da kaleme alınmış ilk tıp kitapları arasında zikredilir. Eser üç kısımdan meydana gelmiştir. İlk kısım, diğer eserlerde de görüldüğü gibi, teorik tıp kısmıdır. İkinci kısım yiyecek ve içeceklerle ilgilidir. Üçüncü kısım teşhis ve tedavi ile ilgilidir. Genel olarak sistem hastalıkları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Burada onun üroloji ile ilgili olarak verdiği bilgileri değerlendirerek, Hacı Paşa ve onun hekim olarak bakış açısına göz atalım. O, konuyla ilgili hastalıklar arasında yelleri, taşları (böbrek ve mesane), şiş ve yaraları ele alır. Ayrıca mesane uyuzu denen bir hastalıktan da söz etmektedir. Bunlardan böbrek ve mesane yaraları ile ilgili olarak, onların esas sebebinin bu organlardaki taşlar olduğunu belirtmektedir. Bu gibi sorunları olan hastaların idrarları pis kokuludur. Eğer yara böbrekte ise idrar tutukluğu vardır ve idrar kırmızıdır. Mesanede yara olduğunda idrar daha da pis kokar; içinde beyaz kabuklar vardır. Her iki durumda da idrar söktürücü (diuretik) maddeler kullanılmak suretiyle tedaviye gidilmelidir. Çünkü burada gaye bu gibi yaralara sebep olan kötü hıtların dışarı atılmasıdır. Ayrıca o hastaya diyet de öngörmektedir. Hasta keskin lezzeti olan hiçbir şey yememelidir.

Hacı Paşa'nın bu açıklamaları günümüz açısından değerlendirildiğinde hemen bütün açıklamalarının doğru ve günümüzde de kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir.

Ayrıca, onun mesane uyuzu dediği hastalıkla ilgili verdiği bilgiyi de kısaca değerlendirelim. Bu hastalıkta o hastanın idrarında tortu veya kepek gibi bir maddenin bulunduğunu söyler. Hastada yoğun bir ağrı hissi vardır. Bu ağrular kasılmalarla birlikte olup, hekimimiz ondan dolayı tedavide antispazmodik ilaçların kullanılmasının uygun olabileceğini söylemektedir. Bunun için de badem yağı, gül yağı, beş parmak otu ve kör günlük otu gibi bitkisel ilaçlar önermektedir ki bugün biz bunların hepsinin de dokuları gevşetme ve yumuşatma özelliğini olduğunu biliyoruz.

Hacı Paşa hemen bütün ürolojik şikayetlerde özel bir beslenme rejimi öngörmektedir. Ona göre yiyecek ve içecekler, başta böbrek ve mesane taşları olmak üzere çeşitli taşların oluşmasında başlıca etkindir. O konuyla ilgili açıklamalarını yaparken, uzunca bir yiyecek ve içecek listesi vererek, beslenmenin aslında

¹² Süleymaniye, Laleli 1621, 1622; Millet, Ali Emiri, tıp 61.

¹³ Milli Kütüphane, n..60.

¹⁴ Eser Zafer Önler tarafından translitere edilerek yayınlanmıştır. (Ankara 1990).

tedavinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Çünkü ona göre, ancak yiyecek ve içeceklerimize dikkat edersek, sağlığımızı korumamız mümkün olabilir.¹⁵

Ayrıca Hacı Paşa'nın *Müntehab-ı Şifa* adlı eserinde özellikle belli besin maddeleri üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. Bu besin maddeleri süt, peynir, tavuk eti ve yumurtasıdır. Ona göre yiyecekler eğer iyice pişirilirse, taş yapma ihtimali vardır. Nitekim günümüzde de biz bazı besin maddelerinin, Hacı Paşa'nın da ifade etmiş olduğu taş yaptığını, ayrıca başkaca hastalıklarda da temel sebeplerden birisinin yiyecek ve içeceklerimiz olduğunu biliyoruz.¹⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Hacı Paşa Anadolu'nun siyasi yapılanması açısından önemli bir devrinde yaşamış olan bir düşündürümdür. Ancak, o bu dönemde tıp biliminin gelişmesinde önemli rol oynamış olup, sadece İslam Dünyasındaki mevcut bilgileri aktarmakla kalmamış, aynı zamanda ona bir hekim olarak farklı bir boyut kazandırmıştır.

Kaynakça:

- 1- Ekmeleddin el-Baberti; *Tuhfetü'l-Ebrar fi Şerh-i Meşariki'l-Envar*, Beyazıt Umumi Kütüphanesi, 1132.
- 2- Bağdatlı İsmail Paşa "Hediyetü'l Arifin", c.1.
- 3- Hacı Paşa; *Mecmuau'l-Envar fi Cem'i'l-Esrar (Kuran'ı Kerim'in geniş bir tefsiri)* Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah Efendi Koleksiyonu 94.
- 4- Hacı Paşa; *Şerhu'l-Levahimi'l-Esrar fi Şerh-i Metali'l-Envar*-Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mahmud Paşa Koleksiyonu 315.
- 5- Hacı Paşa; *Şerhü'l-Tevali'l-Envar fi İlmi'l-Kelam*-Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu 1272.
- 6- Hacı Paşa; *Kitabü De'bi's-Salihin*-Selim Ağa Kütüphanesi :79/2.
- 7- Hacı Paşa; *et-Ta'lim fi İlmi'l-Tıbb*, Kahire-1370, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan Koleksiyonu 258/1.
- 8- Hacı Paşa; *el-Feride fi Zikr'l-Agdiye*- Kahire 1370, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan Koleksiyonu 258/2.
- 9- Hacı Paşa; *Şifa el-Eskam ve Devâ el-Alam* Aydın 1380, Eseri nüshalarından birisi Topkapı, III. Ahmed 2070'de bulunmaktadır.
- 10- Hacı Paşa; *el-Usul-ü Hamse*, Eser 1388'de Ayasulug'da kaleme alınmıştır. Eserin Manisa Halk Kütüphanesinde 57 numarada bir nüshası vardır. Ayrıca Topkapı, III. Ahmed 2050'de de bir nüshası vardır.
- 11- Hacı Paşa; *Teshil*, 1408. Eser Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Laleli 1621, 1622; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, tıp 61.
- 12- Hacı Paşa; *Müntehab-ı Şifa*, Eser Zafer Önler tarafından translitere edilerek yayınlanmıştır. (Ankara 1990).
- 13- Hacı Paşa, *Tercüme-i Teshil fi't-Tıbb*, Eser Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu 1011.

¹⁵ Hacı Paşa, *Tercüme-i Teshil fi't-Tıbb*, Hamidiye 1011, ss. 89a-94b; *Müntehab-ı Şifa*, İstanbul Üniversitesi (T)495, ss. 11a-116a.

¹⁶ Age, ss.116a-119b.